

DAFTAR PUSTAKA

Arsip (AR) dan Koleksi (KR) Reksopustoko Mangkunegaran Surakarta

AR MN IV no. 75

AR MN V no. 47

AR MN V no. 54

AR MN V no. 58

AR MN V no. 104

AR MN V no. 120

AR MN V no. 141

AR MN V no. 158

AR MN V no. 162

AR MN V no. 185

AR MN VII no. 603

AR MN VII no. 606

AR MN VIII no. 5604

AR MN VIII no. 5644

AR MN VIII no. 5672

KR MN no. J. 12

KR MN no. K. 45

KR MN no. 105

KR MN no. 127

KR MN no. 501

KR MN no. 538

UNIVERSITAS
GADJAH MADA

KR MN no. 742

**GERAKAN RATU ADIL IMAM SAMPURNA 1888: GERAKAN SOSIAL PARA BEKEL DI SURAKARTA
PADA ABAD XIX**

FEBRI ADY PRASETYO, Julianto Ibrahim, M. Hum

Universitas Gadjah Mada, 2019 | Diunduh dari <http://etd.repository.ugm.ac.id/>

KR MN no. 863

KR MN no. 969

KR MN no. 970

KR MN no. 1488

Surat kabar , Majalah dan Terbitan Periodikal

Bataviaasch Handelsblad, 25 Januari 1869

Bataviaasch Handelsblad, 13 September 1882

Bataviaasch Handelsblad, 21 November 1885

Bataviaasch Handelsblad, 29 Juni 1886

Bataviaasch Handelsblad, 13 October 1888

Bataviaasch Handelsblad, 16 October 1888

Bataviaasch Handelsblad, 17 October 1888

Bataviaasch Handelsblad, 18 October 1888

Bataviaasch Handelsblad, 19 October 1888

Bataviaasch Handelsblad, 20 October 1888

Bataviaasch Handelsblad, 24 October 1888

Bataviaasch Handelsblad, 26 October 1888

Bataviaasch Handelsblad, 27 October 1888

Bataviaasch Handelsblad, 30 October 1888

Bataviaasch Handelsblad, 1 November 1888

Bataviaasch Handelsblad, 2 November 1888

Bataviaasch Handelsblad, 5 November 1888

Bramartani, 19 Januari 1888

Bramartani, 9 Agustus 1888

Bramartani, 20 September 1888

Bramartani, 19 October 1888

De Javasche Courant, 16 October 1888

De Javasche Courant, 20 November 1888

De Locomotief, 20 Februari 1866

De Locomotief, 5 Maart 1866

De Locomotief, 23 Maart 1866

De Locomotief, 28 Juni 1867

De Locomotief, 30 December 1867

De Locomotief, 21 April 1869

De Locomotief, 30 December 1871

De Locomotief, 21 November 1873

De Locomotief, 10 Juli 1875

De Locomotief, 4 December 1875

De Locomotief, 18 Mei 1877

De Locomotief, 13 Februari 1882

De Locomotief, 5 Agustus 1882

De Locomotief, 30 Agustus 1884

De Locomotief, 18 December 1885

De Locomotief, 8 December 1887

De Locomotief, 7 Maart 1888

De Locomotief, 5 September 1888

De Locomotief, 13 October 1888

De Locomotief, 15 October 1888

De Locomotief, 16 October 1888

De Locomotief, 19 October 1888

De Locomotief, 29 October 1888

De Locomotief, 29 November 1888

De Locomotief, 1 December 1888

De Locomotief, 10 December 1888

De Standard, 20 November 1888

De Tijd, 4 November 1888

Java Bode, 21 April 1869

Java Bode, 13 Februari 1882

Java Bode, 22 December 1885

Java Bode, 10 Februari 1886

Java Bode, 13 November 1888

Java Bode, 16 October 1888

Java Bode, 17 October 1888

Java Bode, 18 October 1888

Java Bode, 19 October 1888

Java Bode, 27 October 1888

Java Bode, 1 November 1888

Java Bode, 12 November 1888

Java Bode, 24 November 1888

Kajawen, 13 Mei 1931

Kajawen, 4 Juli 1931

Nieuw Amsterdam, 1 Januari 1889

Nieuw Amsterdam, 21 September 1889

Samarang Advertantie-Blad, 15 Agustus 1862

Samarang Advertantie-Blad, 26 September 1862

Soerabaiasch Handelsblad, 16 Juni 1886

Soerabaiasch Handelsblad, 17 Juni 1886

Soerabaiasch Handelsblad, 3 October 1888

Soerabaiasch Handelsblad, 15 October 1888

Soerabaiasch Handelsblad, 17 October 1888

Soerabaiasch Handelsblad, 26 October 1888

Soerabaiasch Handelsblad, 27 October 1888

Soerabaiasch Handelsblad, 2 Januari 1889

Soerabaiasch Handelsblad, 29 Juni 1889

Sumatra Courant, 4 October 1871

Jurnal dan Terbitan Berkala Tercetak

A, "De exploitatie van gronden en bevolking in de kedjawen-desa's Vorstenlanden", *De Indische Gids*, Deel II, 1893, hlm. 1881-890.

Cohen-Stuart, A.B. "Eroe Tjakra", *BKI*, Vol.19, 1872.

Barber, Bernard "Acculturation and Messianic Movements", *American Sociological Review*, Vol. 6, No. 5 (Oct., 1941), pp. 664

Blekker, P "Bevolking van Java en Madura op het einde van 1864", *Tijdschrift voor Nederlandsch Indie*, 1867, Deel I, hlm. 311-314.

Blekker, P, "Nieuw Bijdragen tot de Kennis der Bevolkingstatistiek van Java", *BKI*, 16de Deel, 4de Afl., [3e Volgreeks, 4e Deel] (1869), pp. 561.

"De Brieven over Vorstenlanden", *Tijdschrift voor Nederlandsch Indie*, 1859, Deel II

De Kat Angelino, P., "Over de smeden en eenige andere ambachtslieden op Bali", *Tijdschrift van Bataviaasch Genootschap*, 1922, pp. 370-424.

Een Landhuurder (pseudonym), "Brieven over de Vorstenlanden op Java", *Tijdschrift voor Nederlandsch Indie*, Deel I, 1859

Fokkens, F "Vrij (perdikan) desa's op Java en Madoera", *TBG*, 1886

Hoezoo, W. "Het Javaansch Geschrift Achiring Djaman", *Mededeelingen van Wege het Nederlandsche Zendelinggenootschap* Rotterdam: M. Wyt en Zonen, 1883

Wiselius, J. A. B. "Djaja Baja, Zijn Leven en Profetien", *BKI*, Vol.19, 1872.

J. F. G., "Het Landbezit op Java", *Tijdschrift voor Nederlandsch Indie*, Deel I, 1859

- Jonquire, “Grep en uit de Vorstenlandsehe historie van vroegere en latere jaren”, *Koloniaal Tijdschrift*, Vol. 7, 1918
- Mirandolle, “Iets over den zoogenaamen landverhuur in de Vorstenlanden op Java”, *Tijdschrift voor Nederlandsch Indie*, 1867, Deel I
- NN, “De landverhuur in de ryken van Soerakarta en Djokjokarta”, *Tijdschrift voor Nederlandsch Indie*, Deel I, 1859
- NN, “Het landelijk stelsel in de Vorstenlanden”, *De Indische Gids*, Deel II, 1905.
- “Officieel relaas van de ongeregelheden in Solo”, *De Indische Gids*, Deel I, 1889.
- Oosterwal, Gottfried, “Messianistic Movemenets”, *Philippine Sociological Review*, Vol. 16, No. 1/2 (January-April, 1968), pp. 40-50
- X, “Beschouwingen over den tegenwoordigen toestand en de waarschijnlijke toekomst der Vorstenlanden Soerakarta en Djocjokarta”, *Tijdschrift voor Nederlandsch Indie*, Deel I, 1885, hlm. 161-197.
- Pepper, Bram, “Population in Java in the 19th century: A New Interpretation”, *Population Studies*, Vol. 24, No. 1 (Mar., 1970), pp. 71-84
- Rouffaer, G. P. “Agrarische Rechtstoestand der Inlandsche Bevolking op Java en Madoera, *BKI*,
- Simon, “Het agrarische stelsel in de Javasche Vorstenlanden en de reorganisatie”, *Koloniaal Tijdschrift*, Vol. 7, 1918
- Sri Margana, “Kapitalisme Pribumi dan Sistem Agraria Tradisional: Perkebunan Kopi di Mangkunegaran, 1853-1881”, *Lembaran Sejarah*, Vol. 1, No. 2, 1997/1998.
- , Sukorejo versus Kartosudiro: Bekel and Bekel-system in the Principalities of Central Java during the Colonial Period, 1880-1912”, *Lembaran Sejarah*, Vol. 3, No. 1, 2000.
- Stutterheim, W. F, “Een oorkonde op koper uit het Singasarische”, *Tijdschrift van Bataviaasch Genootschap*, 1925, pp. 208-281.
- Van der Kaden, W. F, “Nangloek Merana In Gianjar”, *Djawa. Tijdschrift van Het Java Instituut*, 1936, pp. 123-128.
- Van der Kemp, P . H “De Economische Oorzaken van den Javaoorlog 1825-1830”, *BKI*, Deel 47, 1ste Afl., [6e Volgreks, 3e Deel] (1897, pp. 16-31;
- Van der Kroef, Justus M. “Javanese Messianic Expectations: Their Origin and Cultural Context”, *Comparative Studies in Society and History*, Vol. 1, No. 4 (Jun., 1959), pp. 299-323;
- , “The Messiah in Indonesia and Melanesia”, *The Scientific Monthly*, Vol. 75, No. 3 (Sep., 1952)

Wallace, Anthony “Revitalization Movements”, *American Anthropologist*, New Series, Vol. 58, No. 2 (Apr., 1956).

Wasino, “Mangkunegara IV, Raja-pengusaha, Pendiri Industri Gula Mangkunegaran (1861-1881)”, *Jurnal Humaniora*, Vol. 17 No. 1 (2015)

Wasino, “Modernisasi Budaya Politik Mangkunegaran”, *Sejarah dan Budaya*, Vol. 9, No. 2 (2015)

Benjamin White, “Marx and Chayanov at the margins: understanding agrarian change in Java”, *The Journal of Peasant Studies*, Vol. 45, Issue 5-6, 2018, hlm. 1108-1110.

Besluit, 28 Juni 1847, artikel no. 5, 6, 7, 8.

Koloniaal Verslag 1886

Koloniaal Verslag 1888

Koloniaal Verslag 1889

Staatsblad 1823 no. 17.

Staatsblad 1827 no. 53

Staatsblad 1857 no. 116

Staatsblad 1847 no. 30

Staatsblad 1903 no. 11

Regeeringsalmanak, 1875

Regeeringsalmanak, 1895

Regeeringsalmanak, 1888

Regeeringsalmanak, 1886

Buku

Adas, M. *Ratu Adil. Tokoh dan Gerakan Millenarian Menentang Kolonialisme Eropa*, Jakarta: Rajawali Press, 1988

Anung Tedjowirawan. *Jayabaya di dalam Teks-teks Pustaka Raja Mada Karya Ranggawarsita*, Yogyakarta: LP FIB UGM, 2002

Atlas Tropische van Nederlansch. 's Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1938

Aukes, H. F. *Het Legioen van Mangkoenagoro*, Bandoeng: A.C. Nix, 1935

Babad KGPAA Mangkunagara I. Nyariosaken Aluran Mangkunagaran Surakarta, Surakarta: Yayasan Mangadeg, 1993

Babad Panambangan, Jakarta: Depdikbud, 1981

Bergenglust. Gids voor Tawangmangoë, 40 k.m. van Solo, 400 voet boven zee Het vacaantierood op de Lawoe, Djokdja: Kolff-Buning, 1937

Boeke, J. H., *Economics and Economy Policy of Dual Society as Exemplified by Indonesia*, New York: AMS Press, 1978

Boekhoudt, W. *Rapport Reorganisatie van het Politiewezen op Java en Madoera*, Batavia: Landsdrukkerij, 1908

Boomgaard, Peter. *Anak Jajahan Belanda. Sejarah Sosial dan Ekonomi Jawa, 1795-1880* Yogyakarta: Djambatan, 2004

Booth, Anne. *The Indonesian Economy in Nineteenth and Twentieth Century. A History of Missed Opportunities*, Basingstoke: Palgrave Mcmillan, 1998

Broshooft, Pieter. *Solosche Cathecismus*, Samarang: van Alphen, 1889

Carey, Peter *The Power of Prophecy. Prince Dipanegara and the End of An Old Order in Java, 1785-1855* Leiden: KITLV Press, 2008

Creutzberg, P. et.al (ed.). *Changing Economy in Indonesia. Vol 1. Indonesia's Export Crops, 1816-1940*. The Hague: Martinus Nijhoff, 1975

De Graaf, H. J. *Puncak Kekuasaan Mataram: Politik Ekspansi Sultan Agung*, Jakarta: Grafiti, 1990

De Graaf, H. J. *Runtuhnya Istana Mataram*, Jakarta: Grafiti, 1987

De Graaf, H. J. "Politik Keseimbangan", terjemahan dari , Vincent Houben,"The Position of the Mangkunegara within Partitioned Political Structure of Central Java, 1986

Dhiana Yogi, *Mangilala Drwya Haji: Kedudukan dan Perannya dalam Struktur Pemerintahan*, Depok: Fakultas Sastra UI, 1996

Djangka Ranggawarsitan, Jogjakarta: Kulawarga Bratakesawa, 1959

"Gegevens betreffende bestuur en rechtspraak in het prinsdom Mangkoenagaran (1867-1918)" *Adatrecht*, XXV. 's Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1926

Gelpke, Sollewijn, *Memorie van Overgave*, 1918

- Geertz, Clifford. *Agricultural Involution: The Process of Ecological Change in Indonesia* California: University of California Press, 1971
- Giddens, Anthony. *Kapitalisme dan Teori Sosial Modern. Suatu Analisa Karya-tulis Marx, Durkheim, dan Max Weber*, Jakarta: UI Press, 1986
- Hobsbawm, Eric. *The Age of Empires 1875-1914*. New York: Vintage Book, 1989
- Houben, Vincent J. *Kraton and Kumpeni: Surakarta and Yogyakarta. 1830-1870*. Leiden: KITLV Press, 1994
- , „Position of Mangkunegaran within Partitioned Political Structure in Central Java” dalam C.D. Grijn (eds.) et.al. *Cultural Context and Textual Interpretation* (Holland: Foris, 1986);
- H. J. de Graaf dan M. Daljono, *Politik Keseimbangan*, Surakarta: Reksopustoko
- Javaanshe Almanak*, Djocdja: H. Buning, 1889
- Junghun, Frans. *Java: Zijne Gedaante, Zijn Plantentooi en Inwendige Bouw*. ‘s Gravenhage: C.W. Mieling, 1853.
- Kamanto Sunarto, *Pengantar Sosiologi*. Jakarta: LP Fakultas Ekonomi Universitas Indonesia, 1993
- Kuntowijoyo. *Pengantar Ilmu Sejarah*. Yogyakarta: Bentang Budaya, 2001
- , *Peran Borjuasi dalam Transformasi Eropa*, Yogyakarta: Ombak, 2004
- , *Raja, Priyayi dan Kawula: Surakarta 1900-1915*, Yogyakarta: Ombak, 2004
- Larson, George D, *Masa Menjelang Revolusi. Kraton dan Kehidupan Politik di Surakarta, 1912-1942* Yogyakarta: Gadjah Mada University Press, 1990
- Mansfeld. *Geschiedenis der Eigendom van het Mangkoenegorosche Rijk* (Surakarta: Reksopustoko, tt)
- M. Daljono, *Ketataprajaan Mangkunegaran*, Surakarta: Reksopustoko, 1977
- Mededelingen van Wege het Nederlandsche Zendelinggenootschap* (Rotterdam: M. Wyt en Zonen, 1890),
- Metz, Th. *Mangko-Nagaran. Analyse van Een Javaansch Vorstendom* Rotterdam: Nijgh & Van Ditmar, 1939
- Muhlenfeld, A dan Husodo Pringgokusumo, *Monografi Wonogiri 1914*, (Surakarta: Reksopustoko, 199), hlm.; terjemahan dari *Monographie van de Onderafdeeling Wonogiri 1914*

Ockers, B. *Grondrecht en Grondhuur in het geweest Soerakarta*, Djocja: Van Kolff-Buning, 1934

O'Malley, William J., "Ikhtisar perkebunan" dalam Anne Booth dkk, *Sejarah Ekonomi Indonesia*, (Jakarta: LP3ES, 1988), hlm

Onghokham, "Abad ke-19 Ditinjau Kembali: Pajak, Petani, dan Pemberontakan", dalam William H. Frederick dan Soeri Soeroto (ed). *Pemahaman Sejarah Indonesia. Sebelum dan Sesudah Revolusi*, Jakarta: LP3ES, 2005

Onghokham, *Residency Madiun. Pryayi and Peasants in the Nineteenth Century*, New Haven: Yale University, 1975. PhD dissertation.

-----, "Penelitian Sumber-sumber Gerakan Messianis", *Rakyat dan Negara* Jakarta: Sinar Harapan, 1983

Russel, Bertrand. *A History of Western Philosophy*, London: Routledge, 1946.

Paulus, J. (ed). *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indie. Deel I-II* 's Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1917

Pigeaud, Theodore. *Java in the 14th Century. Nagara-Kertagama. Volume IV* . 's Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1962

Pringgodigdo. *Geschiedenis de Ondernemingen van het Mangkoenegorosche Rijk*, 's Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1950

-----, *Onstaan en Groei van Het Mangkoenegorosche Rijk* Batavia: Koninklijk Drukkerij de Unie, 1938

Rommelink, Willem. *The Chinese War and the Collapse of Javanese State* Jakarta: KITLV, 1994

Ricklefs, M. C. *Sejarah Indonesia Modern. 1200-2008*, Jakarta: Gramedia, 2010

Roorda, Taco. *Javaansche Wetten. Serat Angger-anggeran Jawi* Yogyakarta: Kepel Press, 2002

Rouffaer, G. P. "Vorstenlanden", *Adatrecht XXXIV: Java en Madoera*. 's Gravenhage: Martinus Nijhoff, 1931

Sartono Kartodirdjo (ed.). *Elit dalam Perspektif Sejarah*. Jakarta: LP3ES, 1983

-----, *Pengantar Sejarah Indonesia Baru: Dari Emporium ke Imperium. 1500-1900*, Jakarta: Gramedia, 1999

-----, *Perkembangan Peradaban Priyayi* Yogyakarta: Gadjah Mada University Press, 1987

-----, *Protest Movements in Rural Java: A Study of Agrarian Unrest in the Nineteenth and Twentieth Centuries*, Oxford: Oxford University Press, 1973

-----, *Ratu Adil* Jakarta: Sinar Harapan, 1984

- , *Peasant's Revolt of Banten in 1888. Its Conditions, Course, and Sequel. A Case Study of Social Movements in Indonesia* Amsterdam: University of Amsterdam, 1966. PhD Tesis
- , "Catatatan tentang Segi-segi Messianistis"; Sartono Kartodirdjo, *Sejak Indische sampai Indonesia*,
- , *Pendekatan Ilmu Sosial dalam Metodologi Sejarah*, Jakarta: Gramedia Pustaka Utama, 1993
- Schrieke, B. J. O. *Indonesian Sociological Studies. Ruler and Realms in Early Java*, 's Gravenhage: N.V. Uitgeverij van Hoeve, 1959
- Scott, James. *Moral Ekonomi Petani. Pergolakan dan Subsistensi di Asia Tenggara*, Jakarta: LP3ES, 1989
- Shiraishi, Takashi. *Islam and Communism: An Illumination of the People's Movements in Java, 1912-1926*, Ithaca: Cornell University, 1986 PhD Thesis
- Soemarsaid Moertono, *State and statecraft in Old Java. A Study of the later Mataram Period, 16th to 19th* Ithaca: Cornell University
- Serat Babad ing Mangkunegaran*, Yogyakarta: Sonobudoyo.
- Serat Jangka Jayabaya*
- Soepomo. *De Reorganisatie van het Agrarisch stelsel in het Geweest Soerakarta*, 's Gravenhage: L.Gerretsen, 1927
- Soetomo Siswokartono. *Sri Mangkunagara IV sebagai Penguasa dan Pujangga 1853-1881*, Semarang: Aneka Ilmu, 2006
- Sorgdrager. Pieter *Gespreken met den Pangeran*, Poerwokerto: De Boer. 1936
- Sri Margana, "Sang Moho Rodjo Koesoemo di Logo Goenoeng Slempit Adiningrat: Negara Kolonial dan Propaganda Anti Ratu Adil", Dorothea et al. (eds.), *Ratu Adil, Kuasa, dan Pemberontakan di Nusantara*, Yogyakarta: Ombak, 2015
- , *Perubahan Kedudukan Tanah Apanage di Mangkunegaran pada Masa Pemerintahan Mangkunegoro IV 1853-1881*, (Yogyakarta: Fakultas Sastra UGM, 1995).
- , *Kraton Surakarta dan Yogyakarta .1769-1874*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar
- Suhartono, Jawa. *Bandit-bandit Pedesaan: Studi Historis, 1850-1942*, Yogyakarta: Graha Ilmu, 2010
- Suhartono, *Apanage dan Bekel: Perubahan Sosial di Pedesaan Surakarta (1830-1920)* Yogyakarta: Universitas Gadjah Mada, 1989, PhD thesis
- Tjitrohoepojo. *Serat Nayatakama*, Surakarta: Reksapustaka, 1930

UNIVERSITAS
GADJAH MADA

GERAKAN RATU ADIL IMAM SAMPURNA 1888: GERAKAN SOSIAL PARA BEKEL DI SURAKARTA
PADA ABAD XIX

FEBRI ADY PRASETYO, Julianto Ibrahim, M. Hum

Universitas Gadjah Mada, 2019 | Diunduh dari <http://etd.repository.ugm.ac.id/>

Van den Berg, L. W. C. *De Inlandsche Rang en Titels op Java en Madoera*, Batavia: Landsdukkerij, 1887

Van Kol & Samuel, J.J. *Reisbrieven van H. Van Kol: de reorganisatie der Vorstenlanden en Vorstenlandsche toestanden naar aanleiding van Reisbrieven des heeren Van Kol*, door J. J. S, Djocja: Jogjasche Landhuurders Vereniging, 1911

Van Naerssen, Frits Herman *Oudjavaansche oorkonden in Duitsche en Deensche verzamelingen*, Leiden: Universiteit Leiden, 1941

Van Niel, Robert. *Munculnya Elit Modern Indonesia*, Bogor: Grafika Mardi Yuwana, 2009

Van Vollenhoven. *Het Adatrecht van Nederlandsch-Indie*, Leiden: E. J Brill, 1918

Van Wijk, *Memorie van Overgave*, 1914

Volkstelling 1930. Deel II. Midden Java en Vorstenlanden, Batavia: Department op Landbouw, Nijverheid, en Handel, 1933

Wasino. *Kapitalisme Bumiputra: Perubahan Masyarakat Mangkunegaran*. Yogyakarta: Lkis, 2008

-----*.Modernisasi di Jantung Budaya Jawa: Mangkunegaran 1896-1944* Jakarta: Kompas, 2014